УДК 746.51 (477.8)

Галина Лосик

МИСТЕЦЬКА СВОЄРІДНІСТЬ АРХІТЕКТУРНОГО ДЕКОРУ ЖИТЛОВИХ СПОРУД ОПІЛЛЯ ТА БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я КІНЦЯ XIX–XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено архітектурний декор житлових споруд територій Опілля та бойківського Підгір'я кінця XIX–XX століття. Проаналізовано технологічні і художньо-композиційні особливості дерев'яних архітектурних деталей, визначено художню своєрідність. Підкреслено важливість використання архітектурного декору при формуванні зовнішнього вигляду житла.

Ключові слова: *архітектурний декор, художня своєрідність, конструктивні деталі, технологія профілювання, різьба.*

Галина Лосик

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ АРХИТЕКТУРНОГО ДЕКОРА ЖИЛЫХ СООРУЖЕНИЙ ОПОЛЬЯ И БОЙКОВСКОГО ПОДГОРЬЯ КОНЦА XIX–XX ВЕКА

В статье исследован архитектурний декор жилых сооружений территорий Ополья и бойковского Подгорья конца XIX–XX века. Проанализированы технологические и художественно-композиционные особенности архитектурних деталей, определено художественное своеобразие. Подчеркнута важность использования архитектурного декора в формировании внешнего вида жилья.

Ключевые слова: *архитектурный декор, художественное своеобразие, конструктивне детали, технология профилирования, резьба.*

Galina Losyk

THE ARTISTIC ORIGINALITY OF THE ARCHITECTURAL DWELLING DECOR OF OPILLIA AND BOYKIV PIDHIRYA OF THE END OF THE XIX – XX CENTURIES

Significant forest areas contributed to the development of woodworking crafts of the Opillia and Boykiv Pidhirya regions. From the ancient times to the beginning of the twentieth century, wood was mainly used in the construction of houses. The concept of shaping decorative details on the outlined territory is realized by means of carpentry and technology of profiling and carving.

The external view of the settlements depended primarily on local traditions of construction, and the functional purpose of architectural and constructional details was solved to give them an attractive appearance.

The main beam was magnificently decorated. On its lower surface, a large cross was cut and decorated with geometric or plant ornament or with solar signs.

In the middle of the XIX century there are significant changes in the construction of residential and commercial buildings. In the formation of the external view of the house, the main role belongs to the architectural and structural principles of the facades. There can be seen porches, decorated with lacy laid-on elements. The carpentry profiling along the edge of the board formed geometric or geometric vegetable motifs. In most cases, the colour in the wooden decoration did not play an important role, its harmony is based on the closest combination of shades. But there are cases when brightness and contrast were achieved by using two colors – a facade and a patch colouring.

A separate functional and decorative element of the traditional dwelling was the "wind" board, which, in the lower part, created a repetitive figure motif, made by profiling technique. Exquisite "lace" provided the buildings with filigree finesse and festive celebrations. The cornices of the porches and the central plane of the triangular gable were decorated in general with vegetation ornaments and sometimes with solar signs.

Window openings were decorated with wooden trims, sometimes these trims were decorated with profiling along the edge of the board.

The technology of manufacturing and decoration of the front doors is based on their typological and constructive characteristics. All of them consist of a frame to which the doors are attached on the hinges.

The studied architectural decoration of Opillia and Boykiv Pidhirya shows that the similarity of the natural geographical setting led to the construction of the similar type of dwellings, thus to the existence of the typical constructive elements and the typical decoration of the architectural elements. In the end of the XIX – in the beginning of XX century the architectural decor was determined by artistic stylistics and vividness. The vividness of the system of the decoration of wooden architecture elements is achieved with the integrity, tectonics and contrast. The organization of the ornamental structure is carried out with the methods of rhythm, symmetry, and also with lace, plasticity, color. The artistic ideas of decoration are inherited from the secular and clerical buildings of the past, and the architectural decor consists of the separate stylistic units, in particular the stylistics of the carpentry profiling stylistics of flat carvings. The use of carving of folk dwelling of Opillia and Boykiv Pidhirya was narrowed to the decoration of beams and pediments. The widely used technique was profiling, which was used in the decoration of the architecture elements, in particular the laid-on elements of the porches, wooden window surrounds etc.

Key words: *architectural decor, artistic originality, constructive elements, profiling technology, carving.*

Українське мистецтвознавство останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття працює за багатовекторною програмою наукових досліджень, що стосується мистецьких феноменів, які мають яскраво виражені локальні відміни. До таких феноменів належить і дерев'яний архітектурний декор житлових споруд Опілля та бойківського Підгір'я кінця ХІХ–ХХ століття, що відзначався особливою мистецькою стилістикою та виразністю. Це художнє явище тісно пов'язане з архітектурою, а завдяки головним композиційним характеристикам належить до декоративного мистецтва. Актуальність дослідження викликана необхідністю якомога швидше зафіксувати означене явище й дати йому мистецтвознавчу оцінку, оскільки його художні складові втрачаються.

Перші згадки про дерев'яну архітектуру та її оздоблення знаходимо в розповідях іноземних мандрівників, які подорожували Україною в XV–XVIII століттях, а також у працях етнографів ХІХ століття: Я. Головацького [1], В. Шухевича [13]. Короткі відомості про декоративні деталі містять дослідження В. Щербаківського [14], О. Лушпинського [3]. Важливу історичну, технологічну, мистецьку інформацію про оздоблення дерев'яної архітектури подають В. Січинський [8], Д. Щербаківський [15], С. Таранушенко [12], М. Драган [2]. У 1960–70-х роках опубліковані праці В. Самойловича [6], Р. Райнфуса [5], котрі частково розглядають особливості оздоблення дерев'яних будівель в Україні. Помітним внеском є монографії: М. Станкевича [10], в якій простежені стилістичні зміни профільованих та різьблених деталей, і М. Селівачова [7], що стосується орнаменту й увінчань будинків Південної Бессарабії.

Мета статті – проаналізувати художню своєрідність дерев'яного архітектурного декору територій Опілля та бойківського Підгір'я кінця ХІХ–ХХ століття як важливого чинника формування зовнішнього вигляду житла.

Вивчення архітектурних деталей досліджуваної території є проблематичним у зв'язку із незначною кількістю артефактів – частина будівель зазнала руйнування ще під час Першої та Другої світових воєн, інші споруди були перебудовані або розібрані впродовж останніх десятиріч. Тому дослідження проводимо на основі будинків, що збереглись у сільських місцевостях, хоча частина споруд, передовсім різьблений декор конструктивних деталей будівель, зазнали разючих змін та непоправних втрат.

Розвитку деревообробних ремесел на території Опілля та бойківського Підгір'я сприяли значні лісові масиви. З найдавніших часів і до початку ХХ століття при будівництві житла використовували переважно деревину. Спорудження та оздоблення будинку потребувало

участі багатьох майстрів різного фаху. Загальні дерев'яні конструкції виконували теслярі, різьблені деталі виготовляли різьбярі, вікна і двері – столярі. Концепцію формотворення декоративних деталей на території Опілля та бойківського Підгір'я реалізували такими шляхами: засобами столярства, технологією профілювання та різьблення.

Зовнішній вигляд поселень залежав передусім від місцевих традицій будівництва, а питання функціонального призначення архітектурно-конструктивних деталей вирішували так, щоб надати їм привабливого вигляду.

Особливо багато декорували головний сволок. На його нижній площині вирізували великий хрест, який щедро оздоблювали геометричним чи рослинним орнаментом, рідше в декорі використовували солярні знаки. На боковій площині вирізували рік будівництва хати, імена господарів, будівничого. До прикладу, в с. Іванівка Перемишлянського району Львівської області на нижній площині сволока зображено великий хрест, прикрашений рослинним орнаментом, на боковій частині є напис: "СОЗДАВЪ ДОМ СЕЙ ДМИТРИЙ ГНАТ СО ЖЕНОЮ СВОЕЮ КАТЕРИНОЮ І ЧАДОМ СВОИМ ЕКАТЕРИНОЮ І ІОАНОМ І ПАРАСКЕВІЮ Р(оку) Б(ожого) 1891"[1]. У с. Верхня Калуського району Івано-Франківської області на нижній стороні сволока зображено тільки хрест, прикрашений геометричним орнаментом, є напис про власника хати та рік її спорудження[2]. На сволоку зі с. Вікторів Галицького району Івано-Франківської області вирізьблені, крім хреста, солярні знаки[3].

У середині XIX століття конструкції житлових і господарських будівель значно змінились. У формуванні зовнішнього вигляду житла на досліджуваній території головна роль належала архітектурно-конструктивним засадам вирішення фасадів. Почали зводити ґанки, що надавали будівлі оригінальності та ошатності.

На початку XX століття значного поширення набув тип ґанку з двосхилим дашком. Його конструкції та оздобленню приділяли особливу увагу, бо фасад вважали головним засобом вирішення зовнішнього вигляду, художнього образу хати. У верхній частині піддашшя вирізували отвори-віконця для світла, що робили на стику двох дощок. Форми світлових отворів зроблені у вигляді кругів, ромбів, квадратів, пік, сердечок. Важливо, що отвір тут досягнутий завдяки зіставленню профільованих вирізів по краях дошки як єдина дзеркально-симетрична цілісність. По краю дошки вирізували півколо, півсерце, півхрест, трикутник. Складаючи дві дошки разом упритул дзеркально-симетрично утворювали коло, серце, хрест, ромб. Саме такий метод використували при декоруванні нижніх та верхніх частин стінки веранд, створюючи ефект ажурності.

Ажурність, "сліпу" ажурність можна отримати не лише у випадку прорізання наскрізних отворів, а й складаючи профільовані вирізи по краях дошки, в результаті чого утворюються ажурні структури. Як зазначав М. Станкевич, "ажурність як композиційний засіб виразності характеризується контрастом площин і просвітів, створює ефектне враження романтичності, чарівності, піднесеності" [9, с. 8]. Теслярське профілювання по краю дошки утворювало геометричні або геометризовані рослинні мотиви. У більшості випадків колір у дерев'яному декорі не відігравав важливого значення, його гармонія опирається на близькі нюансні поєднання відтінків. Але трапляються випадки, де яскравості та контрасту досягали за допомогою застосування двох кольорів: фасаду і накладного елемента.

Окремим функціональним і декоративним елементом традиційного житла є "вітрова" дошка, яку в XIX столітті прилаштовували до країв лат на причілках і ґанках (шалювання дошками), що було передовсім практичною необхідністю, бо забезпечувало горище від негоди; при цьому враховувались декоративні особливості дощок.

На досліджуваній території зафіксовано найпростіший спосіб шалювання. Це – прямовисне розміщення дощок, де кожна з них у нижній частині творила повторюваний

[1] Відомості використані з особистого архіву автора, нагромадженого у результаті етнографічних експедицій територією Опілля та бойківського Підгір'я у липні 2014 року.

[2] Відомості використані з особистого архіву автора, нагромадженого у результаті етнографічних експедицій територією Опілля та бойківського Підгір'я у липні 2014 року.

[3] Відомості використані з особистого архіву автора, нагромадженого у результаті етнографічних експедицій територією Опілля та бойківського Підгір'я у серпні 2014 року.

фігурний мотив, виконаний профілюванням. Крайню лату під окапом покрівлі закривали дошками, які декорували плоским або контурним профілюванням переважно по краях дошки, вирізуючи ножівкою геометризовані фігури: зубчики, півкружечки, кружечки, квадрати тощо. Вишукані "мережива" надавали будівлі філігранної викінченості та святкової урочистості.

На території Опілля та Підгір'я зафіксовано будівлі, де карнизи ґанків і центральна площина трикутного фронтону декорована рослинним орнаментом. І це не випадково, адже квітка з найдавніших часів була знаком життя, творчої сили, символом відродження тощо. Вінок квітів у слов'ян був символом космічної гармонії. А тому "заквітчати" – це означало, ймовірно, надати особі, предметові, об'єкту найвищої досконалості [11, с. 9]. За давньою народною традицією, після зведення верху будівлі теслярі ставили "квітку". В архітектурному оздобленні можна виокремити мотиви чи навіть елементи: стебло, квітка, листок. Найпоширенішими техніками декорування були техніка плоского та рельєфного різьблення і використання накладних елементів. Декорування трикутних фронтонів опільських та підгірських будівель містить традиційний мотив сонця. Цей солярний магічний знак частіше від інших був поширений серед декору житла. Навіть на тих будинках, у яких майже нема декору, сонячний символ, за рідкісним винятком, представлений різними знаками теслярської роботи [10, с. 228–229]. В організацію орнаментальної структури помітний порядок вносить симетрія, що дає змогу створювати розеткові та стрічкові композиції. Прийомів асиметрії в оформленні архітектурних деталей на території Опілля та бойківського Підгір'я не спостережено.

Віконні отвори оздоблювали дерев'яними наличниками, інколи ці наличники прикрашали профілюванням по краю дошки.

Технологія виготовлення та оздоблення вхідних дверей враховує їхні типологічні та конструктивні характеристики. Усі вони складаються з коробки, до якої прикріплені на завісах дверні полотна рамкової конструкції.

Наприкінці 1930-х рр. дерев'яні деталі архітектурного оздоблення почали спрощувати, відтак їх майже повністю перестали застосовувати [4, с. 57]. У другій половині XX – на початку XXI століття на території Опілля та бойківського Підгір'я декоративні елементи народного дерев'яного зодчества знову набули застосування при зведенні у фольклорних традиціях ресторанів, кафе-колиб, мисливських будиночків, навісів і ґанків для відпочинкових зон, торгових яток тощо.

Отже, розглянутий архітектурний декор Опілля і бойківського Підгір'я засвідчує, що схожість природно-географічних умов зумовила зведення житла однакового типу, а відтак і наявність типових конструктивних елементів та характерного оздоблення архітектурних деталей. Наприкінці XIX – в першій половині XX століття архітектурний декор визначався мистецькою стилістикою та чіткістю. Виразності системи оздоблення дерев'яних деталей архітектури досягають завдяки цілісності, тектоніці та контрасту. Організацію орнаментальної структури здійснюють прийомами ритму, симетрії, а також ажурності, пластичності, кольору. Серед мистецьких ідей оздоблення є запозичені зі світських і церковних споруд минулого, а архітектурний декор складається з окремих стилістичних одиниць, зокрема стилістики теслярського профілювання та стилістики плоского різьблення. Застосування різьблення у народному будівництві Опілля та бойківського Підгір'я зводили до декорування сволока, фронтонів. Широко вживаною технікою було профілювання, котре застосовували в оздобленні архітектурних деталей, зокрема накладних елементів декорування ґанків, дерев'яних наличників віконних отворів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головацкий Я. Ф. Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине / Я. Ф. Головацкий // Труды I археологического съезда в Москве. – Т. 1. – М., 1871. – С. 147–152.
2. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форми / М. Драган. – Львів : Національний музей у Львові, 1937. – 159 с.
3. Лушпинський О. Дерев'яні церкви Галичини / О. Лушпинський. – Львів, 1920. – 40 табл.

4. Радченко А. Г. Дерев'яний та металевий декор у міській архітектурі Гуцульщини і Покуття наприкінці XIX – у першій третині XX ст. (генезис, типологія, стилістика) : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06 "Мистецтвознавство"/ А. Г. Радченко. – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ, 2009. – 164 с.
5. Райнфус Р. Народная архитектура лемков / Р. Райнфус // Карпатский сборник : Сборник. – М., 1972. – С. 45–56.
6. Самойлович В. П. Українське народне житло / В. П. Самойлович. – Київ : Будівельник, 1972. – 39 с.
7. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – Київ : "АНТ", 2005. – 399 с.
8. Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. / В. Січинський. – Львів, 1925. – 52 с.
9. Станкевич М. Є. Українські витинанки: каталог ретроспективної виставки / М. Станкевич. – Львів, 1981. – 24 с.
10. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / М. Станкевич. – Львів : Інститут народознавства, 2002. – 480 с.
11. Станкевич М. Є. Народна ікона на склі / М. Є. Станкевич. – Львів : Інститут колекціонерства, 2008. – С. 9–12.
12. Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII ст. / С. Таранушенко. – Харків, 1928. – 63 с.
13. Шухевич В. Гуцульщина : в 5-ти т. / В. Шухевич. – Львів, 1899. – Т. 1–2 : Верховина. – 350 с.
14. Щербаківський В. Деревляне будівництво і різьба на дереві / В. Щербаківський // Українське мистецтво. – Львів–Київ, 1913. – 62 с.
15. Щербаківський Д. Українське мистецтво. Буковинські і галицькі деревляні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці / Д. Щербаківський. – Київ–Прага, 1926. – 62 с.

REFERENCES

1. Golovatskiy Ya. F., (1871) On the study of monuments of Russian antiquity, preserved in Galicia and Bukovina, *Trudy I arkheologicheskogo sezda v Moskve* [Proceedings of the First Archaeological Congress in Moscow], Moscow, Vol. 1, pp. 147–152. (in Russian).
2. Drahan, M. (1937), *Ukrayinski dereviani tserkvy. Heneza i rozvii formy* , [Ukrainian churches. Genesis and rosettes form], Lviv, National Museum in Lviv. (in Ukrainian).
3. Lushpynskyi, O. (1920), *Derevyani tserkvy Halychyny* [Wooden churches of Galicia], Lviv. (in Ukrainian).
4. Radchenko, A. H. (2009), "Wooden and metal decor in the urban architecture of Hutsulshchyna and Pokuttia at the end of the XIX – in the first third of the XX century (genesis, typology, stylistics)", The dissertation of the candidate of Art studies. Specials 17.00.06. "Decorative and Applied Art", Precarpathian V. Stefanyk National University, Ivano-Frankivsk , 164 p. (in Ukrainian).
5. Rainfus, R. (1972), *Narodnaya arkhitektura lemkov* [Folk architecture of Lemks], *Karpatskiy sbornik : Sbornik* [Carpathian collection. Collection], Moscow, pp. 45–56. (in Russian).
6. Samoilovych, V. P. (1972), *Ukrainske narodne zhytlo* [Ukrainian folk dwelling], Kyiv, Budivelnyk. (in Ukrainian).
7. Selivachov, M. R. (2005), *Leksykon ukrainskoi ornamentyky (ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia)* [The lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology)], Kyiv, ANT. 2005. (in Ukrainian).
8. Sichynskyi, V. (1925), *Dereviani dzvinytsi i tserkvy Halytskoi Ukrainy XVI – XIX st.* [Wooden bell towers and churches of Galician Ukraine of XVI–XIX centuries], Lviv. (in Ukrainian).
9. Stankevych, M. Ye. (1981), *Ukrainski vytynanky. Kataloh retrospektyvnoi vystavky* [Ukrainian Whitinas Catalog of the retrospective exhibition], Lviv. (in Ukrainian).

10. Stankevych, M. (2002), *Ukrainske khudozhnie derevo XVI–XX st.* [The Ukrainian Art Woodworking of XVI–XX centuries], Lviv, Institute of Ethnology. (in Ukrainian).
11. Stankevych, M. Ye. (2008), *Narodna ikona na skli* [Folk icon on glass], Lviv, Institute of Collecting, pp. 9–12. (in Ukrainian).
12. Taranushenko, S. (1928), *Mystetstvo Slobozhanshchyny XVII–XVIII st.* [Art of Slobozhanshchyna XVII–XVIII centuries], Kharkiv. (in Ukrainian).
13. Shukhevych, V. (1899), Hutsulshchyna, *Verkhovyna* [Verkhovyna], Vol. 1–2, Lviv. (in Ukrainian).
14. Shcherbakivskyi V. (1913) Wooden construction and carving on wood, *Ukrayinske mystetstvo* [Ukrainian art], Lviv–Kyiv. (in Ukrainian).
15. Shcherbakivskyi D. (1926), *Ukrainske mystetstvo. Bukovynski i halytski derevliani tserkvy, nadhrobni i prydorozhni khresty, fihury i kaplytsi* [Ukrainian art. Bukovyna and Galician Wooden churches, tombstones and roadside crosses, figures and chapels], Kyiv–Praha. (in Ukrainian).

УДК 904:728(477.8) “11/12”

Олена Білик

КЕРАМІЧНІ ПОЛИВ’ЯНІ ПЛИТКИ В ІНТЕР’ЄРІ ГАЛИЦЬКИХ ЦЕРКОВ XII–XIII СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено історію виникнення та поширення в інтер’єрах храмів Галицького князівства XII–XIII ст. керамічних полив’яних плиток. Плитки, покриті червоно-коричневою, жовтою і зеленою поливою, були особливою рисою пам’яток церковної архітектури краю. Описано геометричні форми оздоблення підлоги в церквах: квадрат, трикутник, рідше прямокутник, а також складні фігурні композиції. Підкреслено досягнення галицьких митців у формуванні центральної композиції підлоги храму – омфалія. Унікальною рисою, що характеризує тільки галицьке середньовічне зодчество, було використання рельєфних полив’яних плиток. Встановлено, що у формуванні композицій підлог з полив’яних плиток важливе значення відігравали смаки, традиції і художні особливості архітектурних шкіл домонгольської Русі.

Ключові слова: *архітектура, Галич, омфалій, плитка, полива, церква.*

Елена Билык

КЕРАМИЧЕСКИЕ ПОЛИВНЫЕ ПЛИТКИ В ИНТЕРЬЕРЕ ГАЛИЦКИХ ЦЕРКВЕЙ XII–XIII ВЕКОВ

В статье отражена история возникновения и распространения в интерьерах храмов Галицкого княжества XII–XIII веков керамических глазурованных плиток. Плитки, покрытые красно-коричневой, желтой и зеленой глазурью, были отличительной чертой памятников церковной архитектуры края. Описаны геометрические формы отделки полов в церквях: квадрат, треугольник, реже прямоугольник, а также сложные фигурные композиции. Подчеркнуто достижения галицких художников в формировании центральной композиции пола храма – омфалия. Уникальной чертой, характеризующей только галицкое средневековое зодчество – было использование рельефных глазурованных плиток. Установлено, что в формировании композиций полов с глазурованных плиток важное значение играли вкусы, традиции и художественные особенности архитектурных школ домонгольской Руси.

Ключевые слова*: архитектура, Галич, омфалий, плитка, полива, церковь*.